

депутатів, ініціаторів розформування НЕКу, щодо передачі функцій даного органу у сферу регулювання громадських організацій можлива виключно у тому випадку, коли ці громадські утворення наберуть такої сили, що їх рішення, за впливом та виконанням будуть конкурувати із рішеннями державних органів, а права будуть визначені на рівні нормативного акту.

Як висновок хочу сказати наступне: Сьогодні в державі приймається дуже багато рішень, які носять більше політичний характер, ніж суспільно необхідний. Процес нормотворення закріплює всі ці рішення у певних нормах права. Ми маємо складну ситуацію, коли розуміння неправильності у прийнятті рішення не може бути сприйнятим як достатній аргумент у неприйнятті такого рішення.

Є велика надія, що час агресивних змін скоро минеться, а на його місце прийде доба творення, час коли будуть виправлятися помилки сучасних реакційних перетворень, формування комплексних, суспільно зважених рішень, які визначатимуть інституційний підхід у кожному конкретному випадку.

Список використаних джерел

1. Основы публичного права. Перевод с французского / Ориу М.; Пер. под ред.: Челябинов Н.; Пер. под ред. и с предисл. Пашуканис Е. – М.: Изд-во Ком. Акад., 1929. – 783 с. – репринтная копия
2. Яковлев А.В, Институциональный подход в юридической теории государства : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01 – Теория права и государства ; История учений о праве и государстве / А.В. Яковлев ; Науч. Рук. В.А. Четвернин. – М., 2009. – 24с.
3. Веблен Т Теория праздного класса. – Прогресс, 1984. С.200-201.
4. Інститути Північних регіонів, Інституціональні зміни та економічні показники. Кембридж, 1994 = North D.C Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, 1994.
5. Шири, Дж.Х Введение в библиотекведение / Дж.Х. Шири. – М. : Высшая школа, 1983. – 256 с.
6. Юридична енциклопедія. В 6т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.. – К.: «Укр. Енцикл.», 1998. – Т.2

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОНСТИТУЦІЇ ІМПЕРАТИВНОЇ НОРМИ ЩОДО ПРАВА НАРОДУ НА ПОВСТАННЯ

Захарченко П.П.

(доктор юридичних наук, професор кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Події на київському Майдані у 2013-2014 рр. покликали до життя тимчасову дискусію щодо запровадження в українській конституції норми, котра би на імперативному рівні дозволяла українському народу (нації) піднятися на повстання проти узурпації влади. Від колишніх опозиціонерів, а нинішніх можновладців, з головної революційної сцени країни неодноразово лунали заклики впровадити це положення в українську конституцію, з огляду, у тому числі й на те, що вонмає давню історично-правову традицію.

Вперше на законодавчому рівні право народу на опір гнобленню знаходимо у «Великій хартії Вольностей» (лат. Magna Carta) 1215 р., де у ст. 61 прописана норма, що дає право британським баронам розпочати процедуру підготовки до збройного виступу у разі, коли король відмовиться від дотримання «миру і вольностей, які ми їм пожалували і цією Хартією підтвердили». У такому разі, йдеться далі «25 баронів спільно з громадою усієї землі будуть змушувати і тіснити нас усіма способами, якими тільки можуть, тобто через захоплення фортець, земель, володінь і усіма іншими способами, якими можуть, поки не буде виправлено (порушення), згідно з їхнім рішенням» [1, с.264].

Аналіз нормативних джерел історичного, міжнародно-правового та конституційного характеру дозволяє визначитися зі складом суб'єктів, змістом і реалізацією права на опір. У епоху раннього Середньовіччя рано говорити про спротив

усього народу намаганням правлячих кіл установити тиранію. На цьому етапі доречно вести мову про організацію спротиву здебільшого аристократичними (привілейованими) верствами населення. Для представників соціальних низів місця в цьому процесі не знаходимо. Так, у Золотій Буллі короля Угорщини Андроша II Арпада 1222 р. закріплювалися норми про здійснення опору королю з боку середніх та великих феодалів, за умови, якщо той порушує закон. Для позначення даного права у документі використаний латинський термін *jus resistendi* (право на повстання).

Не обійшло увагою норма про право на повстання і конституційне законодавство Речі Посполитої Польської у період входження до її складу значної частини етнічної України. Йдеться про Генрікові Артикули 1672 р. (*the articles of Henry*). Приймаючи польську корону, французький принц Генріх Валуа взяв на себе низку політичних та адміністративних зобов'язань, а саме: щодворічно скликати засідання вального сейму, забезпечувати територіальну цілісність Речі Посполитої, домагатися повернення польських територій, самовільно не скликати народне ополчення, без згоди верхньої палати парламенту не оголошувати війну і не укласти миру. Не виконання цих умов дозволяло шляхті (земельній аристократії) і лише їй відмовитись від покори королю [2, с. 83]. Як бачимо, польська шляхта Генріковими артикулами намагалася попередити негативний для себе, а, відтак, і для польської нації, розвиток подій на зовнішньополітичному напрямку.

Українським пам'яткам права, як стверджує вітчизняний дослідник Б. Бабін, також відома дефініція *jus resistendi*. Саме цей термін вживається Пилипом Орликом у відомому зверненні до урядів європейських держав під назвою «Вивід прав України». Аналізуючи документ, дослідник подає цитату на підтвердження своїх висновків. Вона красномовна і не потребує додаткового доведення: «Козаки мають право людське і природне, одним із принципів якого є: народ завжди має право протестувати проти гніту і відновити застосування своїх давніх прав, коли для цього буде відповідний час» [3]. Звертаємо увагу на те, що в українській правовій писемній традиції уже за доби пізнього Середньовіччя вживається поняття «народ».

Ідея права на повстання як природного і невід'ємного права людини набула свого нового звучання в епоху Просвітництва, і знайшла своє безпосереднє відображення у Декларації незалежності США 1776 р., де сказано: «Коли довгий ряд зловживань і насильства [...] вказує на бажання підкорити народ абсолютному деспотизму, то право і обов'язок народу повалити такий уряд і створити нові гарантії забезпечення своєї майбутньої безпеки» [4].

Дещо пізніше у Франції, а саме у ст. 2 «Декларації прав людини і громадянина» 1789 р., мовиться про спротив гнобленню, а в ст. 3 вказується, що джерелом суверенної влади є нація, ніякі установи, жоден індивід не можуть володіти владою, яка виходить безпосередньо не від нації» [6, с.25-26]. За два роки, після встановлення у Франції яacobinської диктатури, у новій редакції Декларації *jus resistendi* отримує додаткове підсилення такими положеннями:

«27. Будь-хто, хто привласнить собі належний народу суверенітет, нехай буде відправлений на смерть вільними громадянами [...]

33. Спротив гнобленню є наслідком, що витікає із інших прав людини [...]

35. Коли уряд порушує права народу, повстання для народу і для кожної її частини є його священне право і невідкладний обов'язок» [5, с. 29].

Сучасне французьке законодавство залишило незмінними вказані вище положення, адже текст Декларації увійшов як до Конституції Франції 1946 р., так і до діючої Конституції «П'ятої Республіки» 1958 р. Своєю чергою, Конституційна рада Франції своїм рішенням від 16 червня 1971 р. визнала Декларацію юридично обов'язковим документом, порушення якого є неконституційним актом.

Регулювання права народу на повстання тією чи іншою мірою знайшло відображення в Основних законах багатьох інших держав-учасниць Європейського

Союзу, ухвалених у другій половині ХХ ст. Після закінчення ІІ Світової війни і поразки в ній німецького націонал-соціалізму, 23 травня 1949 р. у ФРН ухвалюється Конституція, яка проголосила країну демократичною, соціальною і федеративною, але «будь-кому, хто здійснить спробу усунути цей лад, усі німці мають право чинити спротив, якщо не будуть використані інші засоби» [6, с. 587]. У Основному законі Греції ч.4 ст.120 визначено: «Дотримання Конституції ввіряється патріотизму греків, які правочинні і зобов'язані чинити опір усіма засобами будь-якій спробі відмінити її насильним шляхом» [6, с. 696]. У ст. 32 Конституції Словаччини сказано: «Громадяни мають право чинити опір будь-кому, хто посягне на існування демократичних прав і свобод людини і громадянина, передбачених цією конституцією, якщо діяльність конституційних органів і дієве використання засобів, передбачених законом, виявиться неможливим [8, с.120]. У статті 21 Конституції Португалії зафіксовано: «Будь-хто користується правом чинити спротив будь-якому наказу, який завдає шкоди його правам і свободам і їхнім гарантіям, а також застосовує силу для опору будь-якій агресії, якщо не можливо звернутися до представників влади» [7, с. 753]. Ст. 54 ч.2 Конституції Естонії від 28 червня 1992 р. містить положення, за яким визнається, що кожен громадянин Естонії за відсутності інших способів має право з власної ініціативи чинити опір спробам змінити конституційний устрій насильницьким шляхом. У ст. 3 Конституції Литви 1992 р. зазначено, що «народ і кожний громадянин вправі протидіяти будь-кому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний лад Литовської держави» [7, с. 332].

Зрештою, право народу на повстання отримало нормативне закріплення у Загальній Декларації прав людини, ухваленій 10 грудня 1948 р. на Генеральній Асамблеї ООН. У Преамбулі проголошується: «Беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була вимушена застосовувати, як останній засіб, до повстання проти тиранії та гніту» [7, с. 24].

Важливими є умови та обставини, які мають скластися для того аби народ мав законне право на повстання і розв'язання суперечностей збройним шляхом. Як зазначають дослідники, ООН визнає правомірність вчинення спротиву за наявності таких критеріїв: наявність у державі, де відбулося повстання, тиранії і гноблення; наявність у повстанців мети, спрямованої на ліквідацію тиранії та гноблення; відсутність у правовій системі держави дієвих і доступних для народу законних засобів усунення тиранії та гноблення [9, с. 156]. Перелічені умови були виразно присутні в умовах Революції Гідності в 2013-2014 рр.

З огляду на те, що Україна на початку ХХІ ст. стала рекордсменом за кількістю революцій у Європі, керуючись конституційно-правовою традицією більшості держав-учасниць ЄС, а також з метою не повторення спроб незаконного зосередження влади в одних руках, яка, де-факто, мала місце, вважаємо за потрібне розпочати дискусію у наукових колах щодо можливості запровадження в новій Конституції України імперативної норми про право народу на повстання проти тиранії та гноблення. Внесення такого положення до Конституції стане серйозним запобіжником, який має зупинити бажаючих від влади її узурпувати.

Список використаних джерел

1. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под. ред. К.И. Батыра и Е. В. Поликарповой : в 2-х т. – М.: Юристъ, 1996. – Т. 1. – 392 с.
2. Захарченко П. П. Історія держави і права України /Захарченко П. П. – К.: Атіка, 2005. – 367 с.
3. Бабин Б. Право на сопротивление как глобальное право // Вопросы права и государства. – 2013. – № 5. – С. 181-200. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: e-notabene.ru/lr/article_817.html
4. Декларация независимости США: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vostlit.info/Texts/Dokumenty/S.America/XVIII/.../text.phtml?..
5. 19. Французская Республика. Конституция и законодательные акты / пер. с фр. В.В. Маклаков, В.К. Пучинский, В.Л. Энтин ; [ред. и вступ. ст. В.А. Туманова]. – М. : Прогресс, 1989. – 448 с.
6. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – Т.1. – 824 с.
7. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – 840с.
8. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л.А. Окунькова. – М. : НОРМА, 2001. – 792 с.

9. Кондрашев А. А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом права на сопротивление // Научный ежегодник института философии и права Уральского отделения Российской академии наук / А. А. Кондрашев. – 2014. – Выпуск 2. – Т. 14. – С.155-163.

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ І МОЖЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Тимошенко В.І.

(доктор юридичних наук, професор Київський національний лінгвістичний університет)

Individual legal awareness and opportunities for implementation of the idea of supremacy of law

Tymoshenko V.I.

D.J.S., professor

The article studies the dependence of the process of implementing the idea of supremacy of law on legal awareness of the people. It focuses attention on individual legal awareness. The author stresses that today distorted legal awareness is one of the main reasons for crime, offences, torts, disciplinary infractions, officialism, bureaucracy and corruption in all of its manifestations. The article enumerates deficiencies of society that create preconditions for social deviations. Attention is focused on individual peculiarities of a person that manifest themselves in behavior. It is stated that a person's actions result from the acquired individual experience and effects of external factors.

The most important social and psychological factor to influence legal awareness of the people and their legal behavior is a citizen's estrangement from the state. This fact is facilitated by a number of factors: low competence of the people in solving issues of state importance; absence of real opportunities to influence decision-making, including making decisions which concern themselves; prevailing consumer psychology and welfare recipient-type opinions; poor living standards; distrust to the authorities because of their inefficiency and passivism.

Legal awareness is a necessary factor in formation of positive law including in performance of a constitutional reform. It is evident that legal awareness influences existing laws, determines law enforcement practices and preconditions standard-making activities within the state. On the contrary, the existing law influences legal awareness and formation of people's ideas of this law, of their rights and obligations. Changes to the law should be preceded by changes in people's consciences.

In order to ensure successful continuation of the constitutional reform it would be expedient to combine selective reception of Western law with awareness of domestic national peculiarities and consideration of present-day realities. Implementation of the idea of supremacy of law is a continuous process that concerns changes in objective conditions of the life of our society, goal-oriented ideological and organizational work, and implementation of an entire set of special legal measures. This idea can be implemented only when it is accepted by the society and has taken root in social, group and individual legal awareness.

Процес реалізації ідеї верховенства права в Україні передбачає демократичні трансформації політичної і правової системи. Такі трансформації у сучасній Україні, як і будь-якій державі і суспільстві, що перебувають на перехідному етапі свого розвитку, супроводжуються ускладненнями, що зумовлені зниженням моральних вимог у суспільстві, деформацією правової свідомості населення, низьким рівнем його правової культури. Кожне правопорушення, неповага до права, прояв формалізму і бюрократизму посадовими і службовими особами органів державної влади і управління, підриває демократичні засади суспільства, стримує його прогресивний розвиток, позначається на індивідуальній, груповій і суспільній правосвідомості. У результаті людина стає схильною до насилля, агресії, правопорушень, звідси – реальна загроза безпеці особи, суспільства, держави.

Деформована правосвідомість є сьогодні однією з основних причин злочинів, адміністративних проступків, цивільно-правових деліктів, дисциплінарних порушень, формалізму і бюрократизму, корупції у всіх її проявах. Владні суб'єкти, які від імені держави ведуть боротьбу зі злочинністю і корупцією, самі нерідко виявляються корумпованими. Корупція в органах державної влади, серед політичної та економічної еліти, в правоохоронних органах, прокуратурі, судах є особливо небезпечною, оскільки вона підриває довіру до влади, руйнує її легітимність, порушує принципи державного управління та моральні засади суспільства, призводить до зниження ролі держави як регулятора економічних і соціальних процесів, стимулює паразитування окремих осіб або груп на проблемах більшості населення, сприяє криміналізації суспільства, унеможливорює